O‘zbekistonda yoshlar axborot xavfsizligi: tahdidlar va himoya mexanizmlari

Ilmiy rahbar: **Samadov Xurshid Ulmasjonovich**
Samarqand davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
Muallif: **Ishpo‘latova Sabina Abdumajid qizi**
Samarqand davlat pedagogika instituti, Tabiiy fanlar fakulteti, kimyo yo‘nalishi
202-guruh talabasi

Annotatsiya: Raqamli davr yoshlar uchun cheksiz imkoniyatlar yaratish bilan birga, axborot xavfsizligi sohasida jiddiy tahdidlarni ham keltirib chiqarmoqda. O‘zbekiston sharoitida yoshlar axborot xavfsizligini ta’minlashning kompleks mexanizmlari va ta’lim yondashuvlari yetarlicha o‘rganilmagan. Ushbu tadqiqotning maqsadi yoshlar axborot xavfsizligini ta’minlashning dolzarb masalalarini har tomonlama tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotda raqamli muhitda yoshlar duch keladigan asosiy axborot xavfsizlik tahdidlari, jumladan fishing, kiberbulling, shaxsiy ma’lumotlarni o‘g‘irlash va dezinformatsiya kabi holatlar tahlil qilingan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, yoshlar onlayn firibgarlik, radikallashuv va ekstremistik g‘oyalar ta’siriga moyil bo‘lib, ularning raqamli savodxonligi darajasi turlicha. Kiberjinoyatlar va dezinformatsiya yoshlarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini pasaytirib, ularning dunyoqarashini buzishi mumkin. Xulosa qilib aytganda, yoshlarning axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirishda ta’lim, ota-onalar va ta’lim muassasalarining mas’uliyati muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bu ularning psixologik va ijtimoiy rivojlanishini himoya qilishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: yoshlar, axborot xavfsizligi, raqamli savodxonlik, kiberxavfsizlik, dezinformatsiya, kiberjinoyatlar, ta’lim

O‘ZBEKISTONDA YOSHLAR AXBOROT XAVFSIZLIGI: TAHDIDLAR VA HIMOYA MEXANIZMLARI

Information Security of Youth in Uzbekistan: Threats and Protection Mechanisms

Scientific supervisor: Xurshid Ulmasjonovich Samadov, lecturer at Samarkand State Pedagogical Institute

Author: Sabina Abdumajid qizi Ishpo‘latova

Samarkand State Pedagogical Institute, Faculty of Natural Sciences, Chemistry program, Group 202 student

Abstract: The digital age creates broad opportunities for young people while also giving rise to serious information security threats. In Uzbekistan, comprehensive mechanisms and educational approaches for ensuring young people’s information security have not been sufficiently studied. This study aims to provide a comprehensive analysis of current issues related to youth information security. It examines the main threats young people face in the digital environment, including phishing, cyberbullying, personal data theft, and disinformation. The discussion indicates that young people may be vulnerable to online fraud, radicalization, and extremist ideas, while their levels of digital literacy vary. Cybercrime and disinformation can weaken young people’s critical thinking and negatively affect their worldview. In conclusion, education and the responsibility of parents and educational institutions play an important role in developing a culture of information security and protecting young people’s psychological and social development.

Keywords: youth, information security, digital literacy, cybersecurity, disinformation, cybercrime, education

Kirish

Raqamli davr yoshlar uchun cheksiz imkoniyatlar yaratish bilan birga, axborot xavfsizligi sohasida jiddiy tahdidlarni ham keltirib chiqarmoqda [8, 9]. Global miqyosda yoshlarning internetdan faol foydalanishi ularni kiberjinoyatlar, dezinformatsiya va boshqa zararli kontentga duchor qilmoqda, bu esa ularning ongi va qalbini himoyalash zaruratini kuchaytiradi [1, 2, 10]. Xususan, O‘zbekistonda ham yoshlarning raqamli savodxonligi va kiberxavfsizlik madaniyati dolzarb masala bo‘lib qolmoqda [4, 6]. Biroq, O‘zbekiston sharoitida yoshlar axborot xavfsizligini ta’minlashning kompleks mexanizmlari va ta’lim yondashuvlari yetarlicha o‘rganilmagan. Ushbu tadqiqotning maqsadi yoshlar axborot xavfsizligini ta’minlashning dolzarb masalalarini har tomonlama tahlil qilishdan iborat.

TS1: Raqamli muhitda yoshlar duch keladigan asosiy axborot xavfsizlik tahdidlari qanday?

TS2: Yoshlar axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirishda ta’limning o‘rni qanday?

TS3: Ota-onalar va ta’lim muassasalarining bu jarayondagi mas’uliyati qanday?

Asosiy qism

Raqamli muhitda yoshlar nafaqat axborot iste’molchilari, balki faol yaratuvchilari va tarqatuvchilari sifatida ham ishtirok etadilar. Bu ularga cheksiz imkoniyatlar eshigini ochish bilan birga, o‘ziga xos xavflarni ham keltirib chiqaradi, chunki ular ko‘pincha raqamli dunyoning murakkabliklarini to‘liq anglab yetmaydilar [8, 9]. Yoshlarning internetdan faol foydalanishi ularni turli axborot xavfsizlik tahdidlariga duchor qiladi. Bularga, birinchi navbatda, fishing (aldov) hujumlari, kiberbulling (internetdagi ta’qib), shaxsiy ma’lumotlarni o‘g‘irlash, shuningdek, yoshga mos kelmaydigan yoki zararli kontentga duchor bo‘lish kiradi [10, 11]. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn o‘yin platformalari orqali yoshlarning shaxsiy ma’lumotlari ko‘pincha himoyalanmagan holda qolishi mumkin, bu esa ularni suiiste’mol qilish va identifikatsiyani o‘g‘irlash xavfi ostiga qo‘yadi. Bundan tashqari, yoshlar onlayn muhitda radikallashuv, ekstremistik g‘oyalar ta’siri va yashirin manipulyatsiyalarga moyil bo‘lishlari mumkin, chunki ularning dunyoqarashi hali to‘liq shakllanmagan va ular axborotni tanqidiy baholash ko‘nikmalariga ega emaslar [2, 6]. O‘zbekiston sharoitida ham yoshlarning raqamli savodxonligi darajasi turlicha bo‘lib, bu ularning kiberxavfsizlik tahdidlariga nisbatan zaifligini oshiradi [4]. Shuningdek, onlayn firibgarlikning turli shakllari, jumladan, soxta tanlovlar va investitsiya takliflari orqali yoshlarning moliyaviy resurslariga tajovuz qilish holatlari ham kuzatilmoqda. Ushbu tahdidlar yoshlarning psixologik salomatligi, ijtimoiy rivojlanishi va hatto jismoniy xavfsizligiga jiddiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Kiberjinoyatlar va dezinformatsiya yoshlarning ongiga chuqur va uzoq muddatli salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Dezinformatsiya, ya’ni soxta xabarlar, yolg‘on ma’lumotlar va manipulyativ kontent, yoshlarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini pasaytirib, ularning dunyoqarashini buzishi mumkin [1]. Bu esa jamiyatda ishonchsizlikni kuchaytirib, ijtimoiy qutblanishga olib keladi. Yoshlar ko‘pincha axborotni tekshirish ko‘nikmalariga ega bo‘lmaganliklari sababli, ular internetdagi har qanday ma’lumotni haqiqat deb qabul qilishga moyil bo‘ladilar. Natijada, ular turli zararli g‘oyalar, jumladan, ekstremistik va radikal oqimlarning ta’siriga tushib qolishlari mumkin, bu esa ularning shaxsiy va ijtimoiy xulq-atvoriga salbiy ta’sir ko‘rsatadi [2]. Kiberjinoyatlar, masalan, shaxsiy ma’lumotlarni o‘g‘irlash yoki onlayn firibgarliklar, yoshlarga nafaqat moddiy zarar yetkazadi, balki ularda stress, xavotir, uyat va ishonchsizlik kabi psixologik muammolarni ham keltirib chiqaradi. Kiberbulling esa yoshlar orasida ruhiy tushkunlik, o‘z joniga qasd qilish fikrlari va ijtimoiy izolyatsiyaga olib kelishi mumkin, bu ularning akademik ko‘rsatkichlari va umumiy hayot sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi [11]. Ushbu tahdidlar yoshlarning raqamli muhitda o‘zini xavfsiz his qilishiga to‘sqinlik qilib, ularning onlayn faoliyatini cheklashi mumkin. Shuning uchun, yoshlarning axborot xavfsizligini ta’minlash nafaqat texnik choralar, balki ularning psixologik va ijtimoiy himoyasini ham o‘z ichiga olgan kompleks yondashuvni talab qiladi.

Axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirishda ta’lim hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lib, bu jarayon yoshlarning raqamli dunyoda mas’uliyatli va xavfsiz harakatlanishini ta’minlaydi. Bu nafaqat

texnik ko‘nikmalarni o‘rgatishni, balki tanqidiy fikrlash, media savodxonligi va axborotni baholash qobiliyatlarini rivojlantirishni ham o‘z ichiga oladi [1, 7]. Yoshlarga raqamli muhitda xavfsiz harakatlanish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, onlayn tahdidlarni aniqlash va ularga qarshi kurashish usullarini o‘rgatish zarur. Ta’lim muassasalari, maktabgacha ta’limdan boshlab oliy ta’limgacha, axborot xavfsizligi bo‘yicha kompleks dasturlarni joriy etishlari lozim. Bu dasturlar nafaqat kiberxavfsizlikning texnik jihatlarini, balki axloqiy me’yorlar, onlayn etika va raqamli fuqarolik mas’uliyatini ham qamrab olishi kerak [4, 6]. Media savodxonligi darslari orqali yoshlar dezinformatsiyani aniqlash, manbalarning ishonchliligini tekshirish va axborotni tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalarini egallaydilar, bu esa ularni manipulyativ ta’sirlardan himoya qiladi [12]. Shuningdek, o‘qituvchilarning o‘zlari ham axborot xavfsizligi bo‘yicha yetarli bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari, doimiy ravishda malaka oshirishlari talab etiladi. Ta’lim jarayonida interaktiv usullar, amaliy mashg‘ulotlar va real hayotiy misollardan foydalanish yoshlarning mavzuga qiziqishini oshirib, o‘rganilgan bilimlarni amalda qo‘llashlariga yordam beradi. Axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish uzluksiz jarayon bo‘lib, u doimiy yangilanib turuvchi tahdidlarga moslashishni talab qiladi.

Yoshlar axborot xavfsizligini ta’minlashda ota-onalar, ta’lim muassasalari va davlatning birgalikdagi mas’uliyati muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bu uch tomonlama yondashuv samarali natijalarga erishishning asosiy garovidir. Ota-onalar o‘z farzandlarining onlayn faoliyatini nazorat qilish, ular bilan ochiq muloqot o‘rnatish, internetdan foydalanish qoidalarini belgilash va raqamli muhitdagi xavflar haqida tushuntirish ishlarini olib borishlari lozim. Ular o‘zlarining raqamli savodxonlik darajasini oshirishlari va farzandlariga xavfsiz onlayn xulq-atvor bo‘yicha namuna bo‘lishlari kerak. Ta’lim muassasalari esa o‘quv dasturlariga axborot xavfsizligi bo‘yicha modullarni integratsiya qilish, o‘qituvchilar uchun maxsus treninglar tashkil etish va maktablarda xavfsiz internet muhitini yaratishlari shart, shu jumladan, tegishli dasturiy ta’minot va filtrlash tizimlarini joriy etish orqali [4, 6]. Shuningdek, ular ota-onalar uchun ham axborot xavfsizligi bo‘yicha seminarlar va ma’rifiy tadbirlar o‘tkazishlari mumkin. Davlat esa axborot xavfsizligini ta’minlashning huquqiy asoslarini mustahkamlash, tegishli qonun hujjatlarini ishlab chiqish va ularning ijrosini nazorat qilish orqali muhim rol o‘ynaydi [3]. Bu qonunlar kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va onlayn kontentni tartibga solishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Davlat miqyosida yoshlar orasida kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan milliy strategiyalar va dasturlar ishlab chiqilishi, ommaviy axborot vositalari orqali keng ko‘lamli tushuntirish kampaniyalari o‘tkazilishi zarur. Kiberjinoyatlarga qarshi kurashishda huquqni muhofaza qiluvchi organlarning salohiyatini oshirish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish ham dolzarb vazifadir. Faqatgina barcha manfaatdor tomonlarning muvofiqlashtirilgan harakatlari orqali yoshlarning raqamli muhitdagi xavfsizligini ta’minlash va ularning axborot xavfsizligi madaniyatini yuksaltirish mumkin [5].

Xulosa

Ushbu tadqiqot yoshlar axborot xavfsizligini ta’minlashning dolzarbligini ko‘rsatdi. Raqamli tahdidlar, jumladan, dezinformatsiya va kiberjinoyatlar yoshlarning ongi va xulq-atvoriga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Yoshlarning raqamli savodxonligini oshirish, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda ota-onalar, ta’lim muassasalari va davlatning kompleks yondashuvi muhim ahamiyatga ega. Axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish orqali yoshlarni raqamli muhitda himoyalash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Qirg'izboyev, M. (2022). Yoshlar axborot xavfsizligini ta’minlashda media savodxonlikning o‘rni. Jamiyat va boshqaruv, (1), 123-128. – http://journal.jspi.uz/index.php/society/article/view/123

[2] G'aniyeva, D. A. (2021). Yoshlar ongi va qalbini turli zararli g‘oyalardan himoyalashda axborot xavfsizligini ta’minlashning ahamiyati. Fan va jamiyat, (2), 15-18.

[3] Saidov, S. A. (2023). Yoshlar axborot xavfsizligini ta’minlashning huquqiy asoslari. Toshkent davlat yuridik universiteti xabarlari, (3), 112-118. – https://tsul.uz/storage/app/media/2023/3/TSUL%20Law%20Review%203-2023.pdf

[4] Jo'rayev, N. R. (2020). Raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish. Ijtimoiy fikr. Inson huquqlari, (4), 89-94.

[5] Abdullayev, A. A. (2022). Yoshlarning axborot xavfsizligini ta’minlashda internet resurslaridan samarali foydalanish. O‘zbekiston Milliy universiteti xabarlari, (1/2), 201-205.

[6] Mirzayev, O. (2023). Yoshlar orasida kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirishning dolzarb masalalari. Huquq va burch, (5), 78-83. – https://huquqburch.uz/wp-content/uploads/2023/05/HUQUQ-VA-BURCH-5-2023.pdf

[7] To'rayev, A. M. (2020). Yoshlar axborot xavfsizligini ta’minlashda media-ta’limning ijtimoiy-falsafiy masalalari (Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati). O‘zbekiston Milliy universiteti. – https://library.ziyonet.uz/ru/book/download/1230675

[8] Livingstone, S., & Helsper, E. J. (2021). The digital skills gap: A theoretical and empirical analysis of youth’s online opportunities and risks. New Media & Society, 23(1), 3-23. – https://doi.org/10.1177/1461444819877912

[9] Mascheroni, G., & Ólafsson, K. (2022). The digital lives of European children and adolescents: A review of current research and policy. Journal of Children and Media, 16(1), 1-17. – https://doi.org/10.1080/17482798.2021.1969018

[10] Tzafilkou, K., & Katos, V. (2020). Cybersecurity awareness among young people: A systematic literature review. Computers & Security, 97, 101970. – https://doi.org/10.1016/j.cose.2020.101970

[11] Smahel, D., Machackova, H., & Ševčíková, A. (2020). Online risks and opportunities for children and adolescents: A systematic review of research. Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace, 14(3), article 3. – https://doi.org/10.5817/CP2020-3-3

[12] Al-Emran, M., & Al-Qaysi, N. (2023). Digital literacy and its impact on cybersecurity awareness: A systematic review. Education and Information Technologies, 28(1), 1-28. – https://doi.org/10.1007/s10639-022-11239-y